

ON THE SUBJECT OF EDUCATIONAL PSYCHOLOGY¹

Prof. dr. Stoyko Vanchev Ivanov

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Department of Social, Organizational, Clinical and Educational Psychology

***Abstract:** The purpose of this report is to analyze the subject of educational psychology as an independent science. This objective is relevant in defining its subject matter because due to its integral nature there are different theoretical approaches and factual uncertainties. Additionally these all lead to contradictory views on the matter. Out of these it is often difficult to define what is the subject of educational psychology, what are its main problems and tasks, what are the stages it is going through, what are the theoretical approaches to learning and teaching, what scientists and from which country contribute the most to the formation of psychological-pedagogical theory and practice. This statement is supported by my analysis of relevant paragraphs from pedagogical teaching materials printed in Bulgarian in the last quarter of a century.*

***Keywords:** Subject, Science, Educational psychology.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Според Американската психологическа асоциация през 2015 г. има 56 психологически области, които са със собствен предмет на изследване (по Крумова, А., 2017, 19). Педагогическата психология е една от тези научни дисциплини. Тя е от най-старите, най-развитите и най-рано утвърдилите се със своята автономия психологически науки. Предпоставките за нейното възникване се намират още в началните етапи на човешката история. С убеденост може да се твърди, че възпитанието, ученето, преподаването и обучението са едни от най-старите активности на хората.

Педагогическата психология е с ясна практико-приложна насоченост и е базов отрасъл на психологията, която изучава същността и закономерностите на процесите на възпитанието и самовъзпитанието, на ученето и обучението и на личностните характеристики на субектите на тези активности. В сравнение с другите психологически науки, в областта на педагогическата психология в България има отпечатани най-много монографии, студии, учебници и учебни пособия. Голям е броят и на защитените дисертации в тази област. Очевидно е обаче, че в издадените трудове на български език липсва единство на мненията относно нейния предмет, структура, ръководни принципи, задачи, начин на оформление на трудовете и позоваването на авторитети. Това илюстрира сложността на проблематиката на педагогическата психология, нейната динамичност и многоаспектност.

Целта на настоящия доклад е да се анализира предметът на педагогическата психология като самостоятелна наука. Тази цел е актуална, защото поради интегралния ѝ характер при определянето на нейния предмет съществуват различни теоретични подходи и фактологични неясноти. Има явно противоречиви становища. От тях не се разбира еднозначно какъв е предметът на педагогическата психология, какви са основните ѝ проблеми и задачи, през какви етапи тя преминава в своето историческо развитие, кои са водещите теоретични подходи за ученето и обучението, учените от коя страна допринасят в най-голяма степен за формирането на психолого-педагогическата теория и практика. Това твърдение се доказва само с анализа на съответните параграфи на отпечатаните на български език учебни пособия по педагогическа психология през последния четвърт век (Л. Десев 1996, А. Крумова 2017, А. Линков 2014, Р. Милкова, Б. Петрова, М. Иванов, С. Иванов 1993, А. Ников 1994, П. Николов, Л. Кръстев, Н. Александрова 1992, Р. Славин 2004, И. Стойков 1995, Р. Стънбърг, У. Уйлямс 2014, Й. Янкулова 2016 и др.).

ИЗЛОЖЕНИЕ

¹ Докладът е представен на научната сесия на 26 октомври 2018 с оригинално заглавие на български език: "За предмета на педагогическата психология"

Педагогическата психология допринася за оптимизирането на обучителните и възпитателни процеси в образователната система. Тя изяснява развитието на процесите учене, обучение, научаване и формиране на личността през различните възрастови периоди и в различните жизнени ситуации. Тя е приложна наука и като такава е призвана да решава множество проблеми. С течение на времето последните непрекъснато се увеличават. Анализът на специализираната литература разкрива, че различните автори, без да се конфронтират помежду си, фаворизират различни теми, които според тях трябва да са приоритетни в осъществяваните изследвания. Най-често, най-отдавна и най-интензивно се изучават проблемите, свързани с: психолого-педагогическата диагностика; готовността на децата за училищно обучение; условията, осигуряващи максимален ефект от обучението; закономерностите, механизмите и факторите, които обуславят формирането на личността на учениците; индивидуализацията и диференциацията на обучението; психичните състояния, които влияят на учебно-възпитателния процес; съотношението между психичното развитие и обучението; взаимовръзката между обучението и възпитанието; оптимизацията на психолого-педагогическата подготовка на учителите и възпитателите; взаимоотношенията между учителите и учениците и др.

Посочените раздели, групирани по определени признаци определят структурата на педагогическата психология. В България най-често се цитира и се ползва с голяма популярност публикуваното още през 1926 г. становище на Лев Виготски, че педагогическата психология се изгражда от три компонента: *психология на обучението*, *психология на възпитанието* и *психология на учителя*. То обаче е отпреди почти сто години и в него се използват не психологически, а педагогически категории.

В „Енциклопедия по психология“ (1998, 779) под редакцията на Реймънд Корсини в статия за педагогическата психология Маргарет Клифърд анализира разискванията относно съдържанието на курсовете и учебниците в областта на педагогическата психология. Тя отбелязва, че „те започват още преди отпечатването на книгата на Торндайк и с годините се извършват множество прегледи и обзори в опита да се определят границите на дисциплината“. Също така подчертава „изключителното многообразие“ на изследваните проблеми в рамките на тази научна дисциплина. М. Клифърд пише: „Един от проблемите, свързан с многообразието и на съдържанието – колкото нов, толкова и стар, – е дали педагогическата психология изобщо представлява самостоятелна научна дисциплина“. По-нататък в статията си тя се позовава на автори, които смятат, че много от учебниците по педагогическа психология не са нищо повече от „разводнена смесица от положения в общата психология“. Тя се позовава на автори, според които педагогическата психология е „специален клон на психологията, който се занимава със същността, условията, резултатите и оценките на процесите на учене и запаметяване в училище“.

В специфичните предметни области на тази дисциплина се включват според М. Клифърд „всички когнитивни, възрастови, афективни, мотивационни, личностни и социални променливи, подаващи се на манипулация от педагозите и авторите на учебните програми“. Тя цитира автори, според които „педагогическата психология е приложна дисциплина, различна от психологията поради специфичната училищна ориентация“. В тях се твърди, че „проблемите на обучението в клас не могат да се решат единствено чрез екстраполация на „основни научни закони, извлечени от лабораторното изследване на... процесите на учене“. М. Клифърд се позовава на автори, които „разглеждат педагогическата психология единствено като психологически теории, поставени в контекста на обучението“.

Петър Николов (1994, 5) асоциира педагогическата психология с „изучаването на психологическите закономерности при усвояването от учениците на обществено-историческия опит на човечеството в условията на учебно-възпитателния процес“. Васил Давидов (1996) я приема за част от възрастовата психология, която изучава особеностите на проявите на законите на усвояване на знания в зависимост от спецификата на възрастта на обучаваните. Според Любен Десев (1996, 16) „В педагогическата психология се разкрива специфичното съдържание на основни понятия и категории като формиране на личността, педагогическо общуване, учебна дейност, учене и усвояване, психолого-педагогическите

основи и закономерности на една от най-важните човешки дейности – възпитанието, изследват се психическите механизми на усвояване знания и умения, изграждане на навици и привички, формиране на убеждения и мотиви на поведение, етапите и етапите на психическото формиране и развитие на личността при условията на обучението, възпитанието и самовъзпитанието, установяват се външните и вътрешни фактори за преход от равнище на психическа регулация и саморегулация на друго.“. Робърт Славин (2004, 35) свързва педагогическата психология с „изучаването на учещите, ученето и преподаването“. Според него тя е още „натрупано познание, мъдрост и базисна теория, която всеки учител трябва да притежава, за да решава интелигентно всекидневните проблеми на преподаването“. Интерес предизвиква и мнението на Александър Линков (2014, 24), че педагогическата психология е „приложно психологическо направление (дял), което изследва и предлага разбиране и решаване на проблеми, свързани с възпитанието и обучението въз основа на психологически принципи и посредством психологически методи“.

В специализираната литература има и други разбирания за същността на педагогическата психология, които се свеждат до това, че тя изучава процесите на учене и техните прояви в зависимост от пола, възрастта и други личностни характеристики на учащите се; закономерностите на психичното развитие на децата и подрастващите в условията на педагогическата среда; психичните промени у обучаваните и учителите, които се обуславят от взаимодействията им в учебно възпитателния процес и т. н. Установените различията се обуславят поне от три причини: 1. *Влиянието на психологическите и педагогическите науки върху развитието на педагогическата психология.* Има становища, че педагогическата психология е отрасъл на психологическите науки, който изучава проблемите, свързани с учебно-възпитателната дейност и образованието като цяло. Алтернативните мнения са, че водещи трябва да бъдат педагогическите науки и познанието, включено в педагогическата психология, да се нарича „психологическа педагогика“, „експериментална педагогика“, „психопедагогика“ или „психодидактика“ (Линков, А., 2014). Третият вариант, който съществува, е, че педагогическата психология е „хибридна“, „интегративна“ дисциплина, в която се изучават общи за психологическите и педагогическите науки проблеми, но от специфичната изследователска позиция на психологията или на педагогиката. Тази позиция се изразява чрез следната мисъл на Любен Десев (1996, 16): „Предметът на педагогическата психология се характеризира с двойственост: от една страна, осветляване на педагогическите аспекти на психологическите процеси, състояния, свойства и отношения, които участват и се проявяват специфично в учебно-възпитателната работа, а, от друга – проучване на закономерните условия за развитие на тези психологически категории и цялостната личност на ученика и учителя в процеса на ученето и обучението, възпитанието и самовъзпитанието.“. 2. *Влиянието на историческото време, в което са писани научните трудове.* В публикациите от края на ХХ и началото на ХХІ в. има по-голяма абстрактност, условност, декларативност, но и стремеж за представяне на изследваните факти и явления в тяхната цялостност, структурираност и причинно-следствена свързаност. В тях преобладават цитиранията от трудове, написани на кирилица. Отпечатаните през последните години публикации по педагогическа психология впечатляват със своя плурализъм, прагматичност, разнообразната си проблематика, позоваването на резултати от конкретни изследвания, богатата илюстрация на представената психологическа информация с примери, фотографии, рисунки, графики и др. Понякога обаче засегнатите проблеми създават впечатление, че са самоцелни, парциални, показни или се отнасят в по-голяма степен за други научни области, а не за педагогическата психология. В тях доминират позоваванията на автори, които пишат на латиница. 3. *Използването на понятията „психология на образованието“ и „педагогическа психология“.* Поради увеличаващия се брой на изучаваните проблеми използването на все по-разнообразни начини и средства за обучение, променящата се възраст и статус на обучаваните и нарастващото влияние на английския език в специализираната психолого-педагогическа литература все по-често започва да се използва понятието „психология на образованието“ вместо „педагогическа психология“. Някои автори дори достигат до крайност, като ги

обявяват за „идентични и взаимозаменяеми понятия“ (Янкулова, Й., 2016, 9), което не отговаря на реалността и научната истина.

Определянето на предмета на педагогическата психология налага дефинирането на нейния обект. Това е област от образователната действителност, свързана с процесите на възпитание, самовъзпитание, учене, обучение и научаване. Както всеки обект, така и обектът на педагогическата психология е многостранен и практически безкраен при проявата на своята същност, свойства и особености. В него се включват съзнателни, несъзнавани и ненапълно осъзнавани процеси. Обектът на педагогическата психология се изразява чрез специални научни категории като: обучение, възпитание, учене, отношение, преживяване, преподаване, общуване, мотив, личност и др., които се променят в исторически план и разграничават педагогическата психология от всички останали науки.

Обектът на педагогическата психология е с по-широки граници от нейния предмет. В последния се включва тази част от обекта, която е възможно да се изучава в момента чрез използването на специални термини, понятия и категории. В обекта на педагогическата психология има процеси и явления, които в даден период поради определени причини не могат да бъдат изследвани или информацията за тях е минимална, но в бъдеще те могат да станат актуални и дори да се превърнат в своеобразен фокус на проучванията на специалистите. Тази динамика разкрива развитието на педагогическата психология и нейната вътрешна диференциация.

При определянето предмета на педагогическата психология е необходимо да се изяснят методологическите ѝ основи, нейните основополагащи принципи, източниците и методите на нейните изследвания. Като приложна наука тя има своя методология, която се базира на философията като наука за общите принципи за битието, познанието и отношението към хората и света. Методологията на педагогическата психология е рефлексивна по своята природа и се свързва с естествено-научното обяснение на психичните явления като резултат от закономерностите, характерни за висшата нервна дейност – възбудимост, проводимост, възможност за стимулиране, взаимодействия между първата и втората сигнална система. Тя е насочена към научен анализ на съществуващото познание за психиката, методите за опознаване и преобразуване на действителността, създаването на модели, технологии и алгоритми, които допринасят за формирането на убеждения, модели, норми и образци на поведение. Методологията се проявява в системата на организация на педагогическата психология за опознаване на образователната действителност. Тя определя построяването на теориите, организацията и стратегиите на изследванията.

Субектите на изследване от педагогическата психология са обучаваните и учителите. Те заедно с тяхната активност и процесите на взаимодействията им определят предмета на педагогическата психология. Той трябва да се изучава на базата на определени принципи, които осигуряват ефекта, организацията и изпълнението на всяка дейност. Според Робърт Славин (2004, 35) „педагогическата психология не е в състояние да каже на учителите какво да правят, но може да им даде принципите, които да използват при вземането на добри решения“. Ръководните принципи за педагогическата психология са изложени в трудовете на редица български и чуждестранни психолози. Най-често има позоваване на: принципа за „детерминизма“, принципа за „единство между съзнанието и дейността“, принципа за „развитието на психиката в дейността“, принципа за „обективност“, принципа за „хуманизъм и педагогически оптимизъм“ и принципа за индивидуален и личностен подход.

Анализът на специализираната литература разкрива, че в трудовете на българските и чуждестранните автори съществуват много и разнообразни опити за дефинирането на предмета на педагогическата психология. От тях е видно, че той е разнообразен и непрекъснато увеличава своя обем. Това се обуславя от усложняващата се проблематика и организация на образователния процес, но преди всичко от нематериалния характер на психичните явления, от техния динамичен характер, от наличието на множество психологически теории (бихевиоризъм, психоанализа, гещалтпсихология, когнитивна психология, екзистенциална психология, хуманистична психология, културно-историческа теория и др.), в които доминират различни изследователски и интерпретационни подходи.

За Атанас Ников (1994, 21) предметът на педагогическата психология „са психологическите закони, закономерности и механизми на образователно-възпитателния процес, на процеса на усвояване от учащите се на социалния опит и формирането на тяхната личност в условията на организираната и управлявана учебно-възпитателна дейност“. Л. Десев (1996, 15) определя предмета на педагогическата психология като: „психологическите закономерности и особености на педагогическото действие и взаимодействие, на развитието на ученика, учителя и възпитателния колектив в процеса на общуването, дейността и самодейността (обучение, възпитание, самовъзпитание), на усвояване на учебния материал и нормите на социално поведение“. Той смята, че предметът на педагогическата психология е „обект, разглеждан в светлината на проектиране върху него на поставена познавателна цел“ и го свързва със закономерните външни и вътрешни условия за усвояване на знания и умения, навици и привички, нови равнища и форми на дейности за изграждане на стабилни психически особености и свойства на личността (Десев, Л., 1996, 15-16).

На базата на тези и други определения предметът на педагогическата психология може да се дефинира като: *факти, механизми, закономерности и процеси на усвояване от обучаваните и възпитаваните (при взаимодействието им с учителите и възпитателите) на определен общественосторически опит чрез придобиването на знания, умения и навици, които обуславят познавателното и личностното им развитие и предизвикват появата у тях на определени психически новообразувания.*

Предметът на педагогическата психология се изяснява чрез формулирането на основните ѝ задачи, които в специализираната литература се определят като: установяване на механизмите и закономерностите на възпитаващите и обучаващи въздействия на познавателното и личностно развитие на обучаваните; разкриване на механизмите и закономерностите на усвояване, структуриране, съхраняване и използване от обучаваните на определен опит; обособяване на връзки между нивото на познавателното и личностното развитие на обучаваните и начините на учебно-възпитателно въздействие; определяне на закономерностите, условията и критериите за оценяване на усвояваните знания, умения и навици; изучаване на психологическата основа на дейността на педагозите и необходимите им професионално-личностни качества и умения, за да бъдат ефективни в нея; намиране на научнообосновани начини за професионална подготовка на педагозите, повишаването на тяхната квалификация и преподготовка; усъвършенстване на методите за оказване на психологическа помощ чрез диагностициране, консултиране и психокорекция на субектите на учебно-възпитателната дейност и др.

ИЗВОДИ

Посочените задачи на педагогическата психология разкриват и нейната основна проблематика. Тя може да бъде представена в четири модула, в които намира израз предмета на педагогическата психология. Първият модул е с теоретико-методологичен характер. В него са включени проблемите, свързани с появата, развитието и обособяването на педагогическата психология като самостоятелна наука. В него се разкриват структурообразуващите ѝ характеристики като предмет, задачи, основни проблеми и методи на изследване. Важен компонент на този модул са теоретичните и практически подходи свързани с процесите на учене и обучение. Във втория и третия модул се представят психологическите характеристики и дейността на субектите на педагогическата дейност – учениците и учителите, а в четвъртия модул психологията на техните взаимодействия чрез професионално-педагогическото общуване. Така представения предмет на педагогическата психология разкрива нейния приложен характер в сферата на образованието.

REFERENCES

- Desev, L. (1996) *Pedagogicheska psihologiya*. Sofiya. (*Оригинално заглавие: Десев, Л. (1996) Педагогическа психология. София.*)
- Desev, L. (2010) *Rechnik po psihologiya*. Sofiya. (*Оригинално заглавие: Десев, Л. (2010) Речник по психология. София.*)

- Krumova A., (2017) Psihologiya na obrazovaniето. Sofiya. (**Оригинално заглавие:** Кримова А., (2017) Психология на образованието. София.)
- Linkov, A. (2014) Psihopedagogika ili pedagogika v/s pedagogicheska psihologiya. Plovdiv. (**Оригинално заглавие:** Линков, А. (2014) Психопедагогика или педагогика v/s педагогическа психология. Пловдив.)
- Milkova, R., B. Petrova, M. Ivanov, S. Ivanov (1993) Obshta, vazrastova i pedagogicheska psihologiya. Shumen. (**Оригинално заглавие:** Милкова, Р., Б. Петрова, М. Иванов, С. Иванов (1993) Обща, възрастова и педагогическа психология. Шумен.)
- Nikov, A. (1994) Psihologiya na obrazovatelniya protses. Sofiya. (**Оригинално заглавие:** Ников, А. (1994) Психология на образователния процес. София.)
- Nikolov, P., L. Krastev, N. Aleksandrova (1992) Pedagogicheska psihologiya. Sofiya. (**Оригинално заглавие:** Николов, П., Л. Кръстев, Н. Александрова (1992) Педагогическа психология. София.)
- Slavin, R. (2004) Pedagogicheska psihologiya. Sofiya. (**Оригинално заглавие:** Славин, Р. (2004) Педагогическа психология. София.)
- Stoykov, I. (1995) Pedagogicheska psihologiya. Veliko Tarnovo. (**Оригинално заглавие:** Стойков, И. (1995) Педагогическа психология. Велико Търново.)
- Starnbarg R., U. Ulyams (2014) Pedagogicheska psihologiya. Sofiya. (**Оригинално заглавие:** Стърнбърг Р., У. Уйлямс (2014) Педагогическа психология. София.)
- Yankulova, Y. (2016) Pedagogicheska psihologiya. Sofiya. (**Оригинално заглавие:** Янкулова, Й. (2016) Педагогическа психология. София.)